

הרב לירון מיכאלי

תשובתו של יונה בן אמיתי

מבוא

מדי שנה נפגש עם ישראל עם ספר יונה בשעת המנחה, ביום הקדוש, יום הכיפורים. תמיהות רבות עולות בקריאתו של ספר יונה¹. עולה על כולן השאלה: מדוע קבעו חכמים לקרוא ספר זה ביום הכיפורים, והרי רבים הם הפסוקים העוסקים בעניינה של התשובה, בעניין החטא ועונשו ובעניינים רבים הקשורים לעיצומו של יום כיפור?
במאמר זה ננסה להתבונן בדמותו של יונה הנביא ובעזרת ה' מתוך כך להבין את מחשבתם העמוקה של חכמים.

רקע לספר יונה

תקופת נבואתו של יונה

במקרא אנו מוצאים את יונה בן אמיתי פעם אחת נוספת, מלבד ספר יונה:

בשנת חמש עשרה שנה לאמציהו בן יואש מלך יהודה מלך ירבעם בן יואש מלך ישראל בשמרון ארבעים ואחת שנה... הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ד' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר: כי ראה ד' את עני ישראל מרה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עזר לישראל: ולא דבר ד' למחות את שם ישראל מתחת השמים ויושיעם ביד ירבעם בן יואש².

במדרשים אנו מוצאים אזכורים נוספים המצביעים על תקופת נבואתו של יונה: "תני דבי ר' אליעזר: יונה בן אמתי- בן הצרפית היה, שהחיה אליהו הנביא"³. על פי הספרי⁴ הוא- 'אחד מבני הנביאים'⁵ אשר אלישע הנביא שלח למשוח את יהוא בן נמשי למלך ישראל⁶. לפי האמור במקורות הנ"ל נראה שתקופת נבואתו של יונה היא בזמן מלכותו של יורם בן אחאב מלך ישראל⁷.

1 חלק מהשאלות יובאו בהמשך.

2 מלכים ב', י"ד, כג-כז.

3 מדרש שוחר טוב כו, פרקי דר' אליעזר פרק לג.

4 ספרי זוטא במדבר י"ד, א.

5 מלכים ב, ט', א וברש"י שם.

6 מלכים ב, ט', א-יג.

7 וכן בסדר הדורות ג"א, מ"ג.

הרקע לספר יונה

חלקו אמוראים, בירושלמי⁸ מהו השבט שאליו מיוחס יונה הנביא, ר' לוי אמר שמקורו הוא בשבט אשר, לעומתו ר' יוחנן אמר שיונה מקורו בשבט זבולון, בהתבסס על האמור בספר מלכים שיונה הוא מגת חפר. בהמשך דברי הירושלמי⁹ מתואר תהליך התנבאותו של יונה: "אמר ר' יונה: יונה בן אמיתי מעולי רגלים היה ונכנס לשמחת בית השואבה ושרת עליו רוח הקודש".

אנו מוצאים בספר יונה שיונה בורח דרך נמל יפו¹⁰, לכאורה אם יונה גר בצפון מדוע לא ברח דרך נמל עכו? תחילת נבואתו של יונה בזמן עלייתו לרגל לירושלים, והואיל והיה בירושלים ברח דרך נמל יפו שהיה הדרומי יותר וקרוב יותר לירושלים.

תוכן הספר

א. א', א-ג -	נבואת יונה וניסיונו של יונה לברוח ממנה
ב. א', ד-טז -	ה' מסכל את בריחת יונה
ג. ב', א-יא -	יונה במעי הדג מתפלל ומתוודה וניצל ממעי הדג
ד. ג', א-ד -	ה' שוב מתנבא אל יונה ויונה הולך לנינוה
ה. ג', ה-ט -	אנשי נינוה חוזרים בתשובה
ו. ג', י -	ה' מקבל את תשובתם
ז. ד', א-ד -	פניה של יונה לה', בעקבות החזרה בתשובה של אנשי נינוה
ח. ד', ה-יא -	מעשה הקיקיון והלקח ממנו ליונה

שאלות מנחות

- מתוך לימוד פשוטו של ספר יונה עולות כמה שאלות:
- מדוע מסרב יונה ללכת לבצע את שליחותו?
 - מהו הגורם לשינוי אצל יונה?
 - מדוע רע ליונה 'עד מות' לאחר שמבצע שליחותו?
 - מהו מקומו של פרק ד' בספר יונה? לכאורה לא היינו חסרים דבר בלעדיו?
 - מדוע בחרו חז"ל לקבוע את קריאת ספר יונה במנחה של יום כיפור?

8 ירושלמי, סוכה, הלכה ה, א.

9 שם.

10 יונה, א', ג.

הסיבות לקריאת ספר יונה ביום כיפור

נפתח בתשובה לשאלה האחרונה. מובא בבאר היטב, בשם הלבוש: "מפטירין ביונה לפי שיש בו כוח התשובה ושאינן יכולין לברוח מה"¹¹. שתי סיבות אנו מוצאים בדבריו של הבאר היטב: הסיבה הראשונה מדברת על כוח התשובה. בספר יונה, מסופר על שלושה בעלי תשובה:

- א. המלחים
- ב. אנשי נינוה
- ג. יונה הנביא

הסיבה השניה מדברת על אי האפשרות לברוח מה'. יונה, במהלך הספר, מנסה לברוח מהתפקיד שה' נתן לו, ועל בשרו הוא חווה את אי האפשרות לברוח מה'.

בהמשך המאמר נברר מהו 'כח תשובה' אשר בגללו נבחר ספר יונה להיקרא ביום כיפור ומדוע רצה יונה לברוח משליחותו.

יונה בן האמת

הסיבה לבריחת יונה מהשליחות האלוקית

המדרש מתאר את סיבת בריחתו של יונה מהשליחות שהוטלה עליו:

ולמה ברח? אלא פעם ראשונה שלחו (הקב"ה) להשיב את גבול ישראל ועמדו דבריו...

פעם שניה שלחו לירושלים להחריבה. כיון שעשו תשובה, הקב"ה עשה כרוב חסדיו... ולא חרבה, והיו ישראל קוראין אותו נביא שקר. פעם שלישית שלחו לנינוה, דן יונה דין בינו לבין עצמו, אמר: אני יודע שזה הגוי קרובי תשובה הם, עכשיו עושין תשובה והקב"ה שולח רוגזו על ישראל. ולא די שישראל קורין אותי נביא שקר אלא אף עכ"ס¹²

- שני דברים קשים ליונה, שני דברים שעלולים להתרחש אולם אינם אמת.
- א. יונה חושש שישראל ייענשו, שלא בצדק, מכיוון שישוו אותם לגויים. אולם השוואה זו אינה אמיתית, כי הגויים 'קרובי תשובה' לעומת ישראל שאינם 'קרובי תשובה', ולכן עשיית התשובה אצלם קשה יותר.
 - ב. יונה הנביא חושש שמא הוא יקרא נביא שקר, שלא בצדק. אמנם

11 שולחן ערוך, אורח חיים, תרכ"ב.

12 פרקי דר' אליעזר, י'.

דברי נבואתו לא התקיימו, אולם אין זה שקר במה שלא התקיימו, שהרי הוא ניבא על דברים רעים שעתידיים לקרות אם לא יעשו תשובה, והואיל ועשו/יעשו תשובה, הפורענות לא באה לעולם. לסיכום, חששו של יונה הוא מהעדר אמת.

הקשר בין יונה לאליהו הנביא

המדרש¹³ קושר בין יונה בן אמיתי לבין הנער, בן האשה הצרפית שמחיה אליהו, ורמז עניין זה בשמו של יונה. יונה בן אמיתי- יונה הוא בן אותה אמת (אמיתי) קנאית של אליהו הנביא¹⁴, מבחינה זאת הוא ממשיך דרכו של אליהו¹⁵.

הבריחה מן השקר

בתחילת בריחתו, יונה גוזר על עצמו מיתה: "ויקם יונה לברח תרשישה מלפני ד' וירד יפו... וירד בה לבוא עמהם תרשישה מלפני ד'... ויונה ירד אל ירכתי הספינה וישכב וירדם"¹⁶. ר' נתן אומר: לא הלך יונה אלא לאבד עצמו ביים¹⁷.

יונה גוזר על עצמו ירידה אחר ירידה עד להירדמות בעת סערה אדירה שמשמעותה השלמה עם המוות. גם בסופו של התהליך, לאחר שיונה הולך ומנבא לניווה ודבריו מתקבלים, מבחינתו זהו מהלך שנוגד את אישיותו דורשת האמת ולכן: "וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו... ועתה ד' קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיי"¹⁸.

מקור נוסף בו אנו רואים את רדיפת האמת של יונה, הוא בגמר שליחותו. בפרק ג' אנו נפגשים עם הצלחת נבואת יונה, אנשי נינווה חוזרים בתשובה. ובתחילת פרק ד', יונה הנביא מבטא את מורת רוחו מהמהלך ומסביר מה גרם לו לברוח: "וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו: ויתפלל אל ד' ויאמר אנה ד' הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי על כן קדמתי לברח תרשישה כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה"¹⁹.

13 מדרש שוחר טוב כו, פרקי דר' אליעזר פרק לג

14 זוהר שמות קצג, 'יונה מחילא דאליהו קאתא'

15 גם בשליחותו של יונה ליהוא אנו מוצאים שהוא ממשיך את מה שהתחיל אליהו בנבואותיו הכרתת בית אחאב כמתואר במלכים א', כ"א, כא.

16 יונה א'.

17 מכילתא בא פרשה א'.

18 יונה ג', א-ג.

19 יונה ד', א-ב.

הסיבה לבריחה היא הנהגת העולם במידת הרחמים. יונה בדבריו מקפיד להשמיט את מידת ה'אמת', אחת מ"ג מידות הרחמים. הוא מסביר את בריחתו בכך שהקב"ה תובעו להשתתף במעשה שיש בו ממידות החנינה, הרחמים, החסד והסליחה, אך אין בהם אמת.

בריחה מה'!?

כל מעשה הבריחה של יונה מהשליחות שמטיל עליו ה' תמוה מאוד:
א. וכי יונה טעה בהבנה הפשוטה שאי אפשר לברוח מה'?
ב. מדוע יונה מחליט לקיים את ציווי ה' וללכת לבצע שליחותו בנינוה, כמסופר בפרק ג'? האם זה מחוסר ברירה כיוון שהוא הבין שלא יוכל להתחמק, או אולי חל שינוי מהותי בתפיסתו בעת שהותו במעי הדג?

התהליך שעובר יונה במעי הדג

במדרש מתוארת שהותו של יונה במעי הדג:

נכנס בפיו כאדם שהוא נכנס בבית הכנסת הגדולה ועמד, והיו שתי עיניו של דג כחלונות אפומיות מאירות ליונה.

ר' מאיר אומר: מרגלית אחת היתה תלויה במעיו של דג מאירה ליונה כשמש הזה שהוא מאיר בצהרים ומראה לו כל מה שבים ובתהומות, ועליו הכתוב אומר: "אור יָרַע לְצַדִּיק"²⁰. הראני(אומר יונה לדג) כל מה שבים ובתהומות, והראהו נהר גדול של מימי אוקיינוס, שנאמר: "תְּהוֹם יִסְבְּגֵי", והראהו ים סוף שעברו בתוכו ישראל, שנאמר: "סוּף קָבוֹשׁ לְרֵאשִׁי", והראהו מקום משברי ים וגליו יוצאים ממנו, שנאמר: "כָּל מִשְׁכְּרֵיךָ וְנִגְלִיךָ עָלַי עֲבָרוּ", והראהו עמודי ארץ ומכוניה, שנאמר: "הָאָרֶץ בְּרָחִיקָה בְּעֵדֵי לְעוֹלָם", והראהו גיהנם, שנאמר: "וַתַּעַל מִשַּׁחַת חַיֵּי ה' אֱלֹהֵי", והראהו שאול תחתית, שנאמר: "מִבְּטֶן שְׂאוֹל שִׁנְעֵתִי שְׁמַעַת קוֹלִי", והראהו היכל ה', שנאמר: "לְקַצְבֵי הַרִים יְבַדְתִּי", מכאן אנו למדין שירושלים על שבעה הרים היא עומדת, הראהו אבן שתיה קבועה בתהומות תחת היכל ה'...²¹

לימוד גדול לומד יונה הנביא במעי הדג, לימוד שהמשמעות שלו היא שכל מהלך קטן שלנו עלי אדמות, מקורו וגזירתו הוא במקומות הכי עמוקים של המציאות. המדרש מסיים בהבנה שירושלים עומדת על שבעה הרים, ירושלים של 'מעלה' - עלי אדמות, מכוונת כנגד ירושלים של 'מטה' - במצולות. אבן

20 תהלים צ"ז, יא.

21 פרקי דר' אליעזר י', הפסוקים במדרש מקורם ביונה ב'.

השתיה במצולות, מכוונת כנגד אבן השתיה של בית המקדש. מאבן השתיה אשר במצולות נובעת כל המציאות - האבן שעליה מושתת כל העולם²², כל הבריאה כולה, הכל מכוון ע"פ החכמה האלוקית²³.

לפיכך, אם גזרה חכמתו יתברך שעליו לנבא על נינווה- כך יקרה, כי בטלה היא מחשבת האדם אל מול מחשבתו יתברך. יונה יורד אל מצולות הים כדי להתבונן בבריאה ולגלות דברים חדשים. להתבונן באפסות האדם אל מול הגודל האלוקי – "כי לא מחשבותי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכי...כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם"²⁴.

בשהייה במצולות מקבלת הבריאה את המבט הנכון שלה, את העומק שבה שכן כל הבריאה מונהגת על פי רצון ה'. שם, במעי הדג, נדרש יונה לענות לעצמו האם ניתן לבחון את מציאות העולם רק מתוך זווית הראיה הפרטית או שמא יש הפרש בין הסתכלותי הפרטית לבין ההנהגה הכללית האלוקית? יונה, במעי הדג, במצולות הים, מגלה כי אותו הכוח שברא את העולם הוא המצווה ללכת לנינווה ולהוכיחם ועל כן זה המעשה עליו לעשות.

יונה שהיה נביא ידע זאת. הוא היה מחובר לה' בקשר של נבואה, אך בכל זאת הוא החליט לברוח מפני שלא רצה לעשות שליחות הנוגדת כל כך את אישיותו. הוא לא רצה להיות הנביא שמחזיר את הגויים בתשובה כאשר ישראל לא חוזרים בתשובה. אולם במעי הדג מתברר ליונה שהמהלכים האלוקיים נשגבים יותר, ואם נגזר עליו ללכת רק הוא יכול וצריך לעשות זאת.

הסיבה להבדל בציווי ה' בין פרק ראשון לשלישי

ההבדל בין פרק ראשון, בו יונה מסרב ללכת לנינווה, לבין הפרק השלישי שבו הוא מסכים ללכת, מתבטא בלשון הציווי של ה' אל יונה. בפרק הראשון לשון הציווי היא: "ויהי דבר ה' אל יונה בן אמתי לאמר קום לך אל נינווה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני"²⁵.

כאן יש נימוק מאת הבורא מדוע הוא הולך להפוך את נינווה: "כי עלתה רעתם לפני".

בפרק השלישי לשון הציווי היא: "ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר קום לך אל נינווה

22 תלמוד בבלי, מסכת יומא נ"ד, ב.

23 כדברי הרמב"ן בראשית, ל"ז, טו: 'כי הגזירה אמת והחריצות שקר'.

24 ישעיה נ"ה, ח-ט.

25 יונה א', ב.

העיר הגדולה וקרא אליה את הקריאה אשר אנוכי דבר אליך²⁶. כאן אין נימוק, יש כאן ציווי בלבד: לך אל נינוה ותאמר את מה שאני רוצה שתאמר. בפרק הראשון ה' משתף את יונה במעשהו, מסביר לו את סיבת השליחות. אולם בפרק השלישי ה' מצווה בלבד. זה הלימוד שאותו לומד יונה - התבטלות מוחלטת לרצון ה'. עושים גם אם לא מבינים.

'אשר נדרתי אשלמה'

המהפך אותו עובר יונה בין הפרק הראשון לפרק השלישי מתבטא בתפילתו שמופיעה בפרק השני. כך מתאר המדרש את תפילתו של יונה: הראהו אבן שתיה קבועה בתהומות תחת היכל ה' ... אמר לו הדג: יונה, הרי אתה עומד תחת היכל ה', התפלל ואתה נענה. אמר יונה לדג: עמוד במקום עמדך שאני מבקש להתפלל. עמד הדג והתחיל יונה להתפלל לפני הקב"ה, ואמר לפניו: רבש"ע, נקראת מוריד ומעלה, ירדתי – העלני; נקראת ממית ומחיה, הרי נפשי הגיעה למות – החייני, ולא נענה. עד שיצא מפיו דבר זה ואמר: 'אשר נדרתי אשלמה', אשר נדרתי להעלות את לויטן ולזבוח אותו לפניך אשלם ביום ישועת ישראל, מיד רמז הקב"ה והשליך את יונה, שנאמר: 'ויאמר ה' לדג נקא את יונה אל היבשה'²⁷

ע"פ האמור במדרש, תפילתו של יונה לשוב לחיות אינה מקבלת מענה עד שהוא מכריז – "אשר נדרתי אשלמה". תפילת יונה נענית רק כאשר ה' שומע בדברי יונה שהוא שב ומבין שאם חייבים לעשות משהו – עושים! נדר צריך לקיים ללא שאלות. נבואה לנביא היא מחויבות, יונה מחויב ללכת לנינוה כי כך נגזר ע"י ה'.

"קרובי תשובה"

ליבו של יונה בל עימו בשליחותו

בפרק הקודם ראינו שחל שינוי אצל יונה הנביא. יונה מבין שאי אפשר להתחמק מהשליחות שה' נתן לו. ואכן - בפרק ג' יונה עושה את שליחותו. אם נתבונן שוב בתפילתו של יונה, נמצא בה קבלה לעתיד בעשיית רצון ה' ללא עוררין, "אשר נדרתי אשלמה". אולם איננו מוצאים בה חרטה גמורה ווידוי מעומק הלב על מעשהו.

26 יונה ג, ב

27 פרקי דר' אליעזר י'

האם מכך שאין הבעת חרטה בתפילתו של יונה אנו למדים כי יונה יבצע שליחותו שלא מתוך שלמות הלב? כך אומר הרב בכרך: "יונה ילך אל נינוה, יקרא לה לשוב, אך בליבו הוא שומר את סירובו לשליחות זו"²⁸. אכן בתחילת פרק ד' אנו רואים כי למרות שיונה עשה את שליחותו, אנשי נינוה חזרו בתשובה וה' סלח להם, הוא אינו שמח מהמהלך ואף חורה לו מאוד: "וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו... ועתה ד' קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיית".²⁹. יש להבין: מדוע ליבו של יונה עדיין בל עימו?

תשובתם של אנשי נינוה

כך הוא תאור התשובה של אנשי נינוה:

ויחל יונה לבוא בעיר מהלך יום אחד ויקרא ויאמר עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת: ויאמינו אנשי נינוה באלהים ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם: ויגע הדבר אל מלך נינוה ויקם מכסאו ויעבר אדרתו מעליו ויכס שק וישב על האפר: ויזעק ויאמר בנינוה מטעם המלך וגדליו לאמר האדם והבהמה הבקר והצאן אל יטעמו מאומה אל ירעו ומים אל ישתו: ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם...³⁰

בגמרא דורשים:

'וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה'. מאי ומן החמס אשר בכפיהם? אמר שמואל: 'אפילו גזל מריש (קורה) ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו'³¹.

ובמדרש:

וכן בגד שהיו בו שתי פקעיות של גזל קרעו הבגד והחזירו... ואפילו מכר אדם לחברו בית חורבה ומצא בו ממון... ביקש שטר של אותה חורבה ומצא לה דורות ומצא יורש לאותו האיש שהטמין אותו ממון והחזירו לבעליו³².

בפסוקים ובמדרשים מוצגת לכאורה עשיית תשובה משמעותית של אנשי

28 יונה בן אמיתי ואלהו, הרב יהושע בכרך, עמ' 31.

29 יונה ג, א-ג

30 יונה ג, ד-ח

31 תענית טז.

32 ילקוט שמעוני יונה רמז, תקנ ג

נינוה. תשובה ששותפים אליה כולם, מהמלך ועד פשוטי העם ואפילו בעלי החיים.

הירושלמי מתאר באור שלילי את תשובתם של אנשי נינוה:

‘וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם’- א”ר יוחנן מה שהיה בכף ידיהם החזירו מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו. ‘אמר רבן שמעון בן לקיש תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה, מה עשו? רבי חונה בשם ר”ש בן חלפותא- העמידו עגלים מבפנים ואימותיהם מבחוץ סייחים מבפנים ואימותיהם מבחוץ והוון אילין געיי מן הכא ואילין געיי מן הכא - אמרין אין לית מתרחם עלינן לינן מרחמין עליהון הה”ד (יואל א) ‘מה נאנחה בהמה נבכו עדרי בקר וגו’.³³

לדבריו של ר’ שמעון בן לקיש תשובתם של אנשי נינוה היתה תשובה חיצונית. לא היה בה מהלך פנימי מלא של שינוי כל ארחות החיים, התשובה נגעה רק ברבדים החיצוניים של החיים.

מבטא את הדברים הללו ר’ יוחנן, בדרשתו על הפסוק. דווקא את הדברים החיצוניים הם תיקנו, אולם את הדברים החבויים לא תיקנו. את מה שהיה בתוך השידה והתיבה הם לא הוציאו - זו היתה תשובה חיצונית. כך גם יחסו של ר’ חונא לצירוף בעלי החיים לתשובה. בכיים של בעלי החיים לא היה בכי של תשובה אלא בכי שנבע מהתעללותם של אנשי נינוה בבעלי החיים.

ישוב הסתירה בין הבבלי לירושלמי

כיצד מתיישבים דברי הבבלי, המאיר את תשובת אנשי נינוה באור חיובי, עם דברי הירושלמי המבקר את תשובתם?
נראה לומר כי גם בתוך דברי הבבלי והמדרש ניתן למצוא חיסרון בתשובת אנשי נינוה. כאשר מהלך מבחינה מעשית הוא מאוד קיצוני, כנראה שחסר משהו במהלך הפנימי.

חכמים פטרו אדם מלהחזיר מריש (קורה) שהוכנס לבירה מכיוון שלא רצו ‘לסגור דלת’ בפני בעלי תשובה. חששו חכמים שאם יחוייב אדם להחזיר קורה שגזל, ובעבור זה יאלץ להרוס בית שבנה, הוא לא ירצה לחזור בתשובה.³⁴ מוטב יבקש אדם מחילה וישלם את שווי הגזילה, ובלבד שישנה את דרכו ויחזור בתשובה.³⁵

33 ירושלמי תענית פ”ב ה”א

34 ‘תקנת השבים’, גיטין נ”ה.

35 רמב”ם הלכות גזילה ואבידה א’, ה.

כל מה שהוא יותר מן המקובל, וכל מה אשר למעלה מכח האדם לעשות... אם עושה זאת האדם טעון בדיקה.³⁶ עיקרה של התשובה הוא המהלך אותו עובר האדם בתוכו פנימה. אדם העסוק רק בתיקון המעשה ללא תיקון פנימי, הרי שתשובתו חסרה, כדברי המשנה: 'אף על פי שהוא נותן לו, אינו נמחל לו, עד שיבקש ממנו'.³⁷ ואכן תשובתם של אנשי נינוה לא החזיקה מעמד. 'ולאחר ארבעים יום'³⁸ שבו לדרכיהם הרעים יותר מן הראשונים.³⁹ הגויים 'קרובי תשובה' כי הם 'רחוקי אלוקים', יחסם אל ה' הוא רחוק וממילא כשקלקלו עזבו את מדרגתם הנמוכה וכשחוזרים צריכים לטפס חזרה אל מדרגתם הנמוכה.⁴⁰ זו הסיבה שלאחר שיונה עושה שליחותו לא נאמר בו ששמח שמחה גדולה.⁴¹ כי אם חרה לו מאוד עד כדי 'טוב מותי מחיי'. 'זירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו... ועתה ד' קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיי'.⁴² משום שבמעשה התשובה של נינוה הוא נתן יד לדבר שאינו אמת מוחלטת, לתשובה שאינה עמוקה ושלמה.

יונה והקיקיון

נשוב לשאלה: מה התוספת של פרק ד' בספר יונה? לכאורה, היה צריך לסיים את קריאת יונה או את סיפור יונה בחזרה בתשובה של אנשי נינוה. בכך היינו שומעים גם על החזרה בתשובה של יונה, כשקיבל על עצמו את השליחות האלוהית, וגם על החזרה בתשובה של אנשי נינוה. אולם נראה לומר שדווקא הפרק האחרון הוא גמר תהליך התשובה של יונה.

מה מלמד רבש"ע את יונה ממעשה הקיקיון שבו נחתם הספר? "וימן ד' אלהים

36 יונה בן אמיתי ואליהו, הרב יהושע בכרך, עמ' 38.

37 משנה בבא קמא ח', ז.

38 בפרקי דר' אליעזר 40 שנה.

39 ילקוט שמעוני יונה רמז תקנ"ג.

40 משל למה הדבר דומה להבדל שבין תיקון מספרים שהתקלקלו לבין תיקון מכונת תספורת שהתקלקלה.

מספרים שהתקלקלו תיקונם הוא קל ומהיר לעומת מכונת תספורת שמתקלקלת המצריכה עבודה פנימית יותר כדי להחזירה למצבה התקין.

אולם ודאי שההבדל נובע מגודל איכותה של המכונה לעומת המספרים.

41 כפי ששמח על הופעת הקיקיון כמתואר ביונה ד', ו.

42 יונה ד', א-ג.

קיקיון ויעל מעל ליונה להיות צל על ראשו להציל לו מרעתו⁴³. שני פירושים אפשריים לביטוי 'להציל לו מרעתו':

א. על פי הפשט, ה' ממנה קיקיון להציל את יונה מרעת החום.

ב. ניתן לפרש עוד כי הקיקיון נברא להציל את יונה מרעתו שלו, להביאו למקום חדש בנפשו, להזדהות עם המהלך האלוקי⁴⁴.

ה' מעלה את יונה להנהגה אחרת של המציאות, הנהגה סבוכה ועמוקה יותר, הנהגת מידת הרחמים. הקב"ה בורא ליונה קיקיון שישמש כצל לראשו. יונה שמח בקיקיון שמחה גדולה מאוד: "וישמח יונה על הקיקיון שמחה גדולה"⁴⁵.

במעשה הקיקיון מקבל יונה שיעור חשוב:

"ויאמר ד' אתה חסת על הקיקיון אשר לא עמלת בו ולא גדלתו שכן לילה היה ובן לילה אבד ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה"⁴⁶.

אומר ה' ליונה: אתה שמחת שמחה גדולה בדבר שלא טרחת בו כלל, לא עמלת בו ולא גידלתו. לא בנית כאן משהו בעצמך. הקיקיון חיצוני לגמרי אליך, אולם בגלל התועלת הזמנית שהגיעה לך ממנו, שמחת בו מאוד. ואני לא אשמח על תשובתם של אנשי נינוה! אמן תשובתם אינה עמוקה, ואינה יסודית, אולם למרות הכל גם היא תשובה, ורצויה היא לפני.

בפסוקים לא מתואר מה היתה תגובתו של יונה לתוכחת ה'. המדרש משלים את התמונה: "באותה שעה זלגו עיניו דמעות כמטר לפני הקב"ה... באותה שעה נפל על פניו ואמר: הנהג עולמך במידת הרחמים, דכתיב: 'לה' אלוקינו הרחמים והסליחות'⁴⁷.

הדמעות בעיניו של יונה מבטאות את הבנתו של יונה על מבטו השגוי, ההבנה שהנהגת העולם במידת הרחמים היא הנהגת האמת.

43 יונה ד', ו.

44 ונראה שבפסוק זה טמון כל יסוד הספר וקישורו ליום כיפור.

45 יונה ד', ו.

46 יונה ד', י-יא.

47 ילקוט שמעוני תקנ"א.

סכום

- לאור האמור לעיל מבוארות שתי סיבות לקריאת ספר יונה ביום כיפור, ושתיהן מופיעות בדברי השולחן ערוך⁴⁸:
- א. 'שאינ יכולין לברוח מה'.
 - ב. 'שיש בו כח תשובה'⁴⁹.

ספר יונה מסתיים בתשובתו של יונה הנביא אשר שב אל ההבנה שהנהגת העולם במידת הרחמים היא מידת האמת של הקב"ה. ביום כיפור אנו קוראים את ספר יונה בשעת בין הערביים, בעת עלות המנחה⁵⁰. אנו לומדים מהו ערכה של תשובה, ואפילו הקטנה שבקטנות. כמה טובה היא ורצויה לפני בורא עולם.

48 שולחן ערוך, או"ח, תרכ"ב.

49 שם.

50 'אימתי עת רצון- זו תפילת מנחה', אגדת בראשית, פרשה ע"ו.